



## KATALIKIŠKOS SOCIALINĖS MINTIES RAIŠKA LIETUVOJE (XX A. PRADŽIOJE)

Valdas Pruskus

*Filosofijos ir politologijos katedra, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,  
Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lietuva  
El. paštas v.pruskus@vpu.lt*

**Anotacija.** Straipsnyje nagrinėjamos katalikų socialinės minties raiškos Lietuvoje aplinkybės ir ypatumai XX a. pradžioje. Remiantis literatūra ir istorinių šaltinių kritine analize, atskleidžiama to meto lietuvių katalikų, socialinės minties puoselėtojų, intelektualinė ir organizacinė veikla. Analizuojamos pirmųjų Lietuvoje *Socialinių kursų* (1909 m.) organizavimo aplinkybės ir šių kursų poveikis tautos pilietinei ir politinei brandai. Aptariamos pagrindinės katalikų intelektualų socialinio veikimo kryptys ir veiklos rezultatai.

**Reikšminiai žodžiai:** katalikų socialinės minties puoselėtojai, socialinis veikimas, socialiniai kursai, *Rerum novarum*, socialinė teorija, visuomenė, sociologiniai tekstai.

### Įvadas

Lietuvių katalikų socialinės minties puoselėtojams XX a. pradžioje teko dirbti skirtinguose regionuose (Vilniaus, Suvalkų ir Kauno vyskupijose), kur veikimo sąlygos buvo specifinės. Tačiau laikytasi bendros nuostatos – katalikų socialinės minties plėtotė neatsiejama nuo socialinio veikimo, kuris geriausiai liudijąs krikščionišką problemų supratimą, o siūlomi konkretūs jų sprendimai – Katalikų Bažnyčios socialinę potenciją. Nepaisant to, prioritetai kiek skyrėsi.

Vilniaus vyskupijai itin aktualu buvo išlaikyti tautinę savastį, kas įmanoma tik saugant gimtąją kalbą ir tėvų žemę. Būtent ta linkme plėtotą ir lietuvių dvasininkijos socialinė veikla, kuri susidūrė su, viena vertus, caro valdžios vykdoma krašto rusinimo politika, kita vertus – su lenkinimu, grindžiamu lenkų tradicionalistų nuostata, kuriai pritarė ir bažnytinė vadovybė, laikiusi lietuvius daugiatautės Lenkijos dalimi, kas bręstant lietuvių tautinei savimonei XX a. pradžioje atrodė anachronizmas ir susilaukė lietuvių opozicijos reakcijos. Karingiausiai lietuviybės pozicijas Vilniaus krašte gynė kunigas J. Ambraziejus, leidęs „Šviesą“ (1906–1908 m.) ir „Lietuvos bitininką“ (1905–1906 m.), kuriuose propagavo „aktingojo patriotizmo“ sampratą, pagal kurią ekonominis savarankiškumas ir esąs pagrindas tautiniam tapatumui išsaugoti. Taigi buvo skatinamas ekonominis iniciatyvumas ir verslumas.

Suvalkų vyskupijoje katalikų socialinę mintį ir veikimą stimuliuojo stiprėjanti pasauliečių inteligentų, propagavusių socialinio radikalizmo ir laisvamanybės bei karingojo ateizmo idėjas, priešprieša, skatinusi efektyvaus atsako priemonių (teorinių, švietėjiškų

ir praktinių bei organizacinių) paieškas. Būtent ekonominių („Žagrė“) ir švietimo („Žiburys“) draugijų kūrimas labiausiai ir rūpėjo J. Staugaičiui ir J. Vailokaičiui.

Kauno vyskupijoje, kuri tuo metu buvo lietuviškiausia, telkėsi pagrindinės katalikų intelektualinės ir organizacinės pajėgos. Todėl būtent čia katalikų socialinė mintis ir veikimas įgijo ryškiausias formas ir paliko giliausius pėdsakus. Apie atskirus to meto žymius Kauno vyskupijos katalikų veikėjus yra rašyta nemažai (monografijos apie A. Jakštą, A. Alekną, K. Paltaroką, J. Matulaitį, K. Šaulį ir kt.). Tačiau problema ta, kad nėra vientiso ir aiškaus katalikų socialinės minties raiškos Kauno vyskupijoje vaizdo. Gilesnis sociokultūrinių aplinkybių ir konkrečių organizacinių ir praktinių atliktų darbų pažinimas padėtų geriau suvokti ir katalikų socialinės minties raiškos ypatumus.

*Straipsnio tikslas* – atskleisti katalikų socialinės minties raiškos Kauno vyskupijoje ypatumus.

Šiam tikslui pasiekti keliama uždaviniai:

1. Išsiaiškinti sociokultūrinę aplinką ir socialinius bei intelektualinius iššūkius, su kuriais susidūrė to meto lietuvių katalikų socialinės minties puoselėtojai Kauno regione.
2. Aptarti pirmųjų *Socialinių kursų* organizavimo Kaune (1909 m.) aplinkybes ir jų poveikį katalikų socialinės minties ir organizacinės veiklos plėtotei.

## **Socialiniai ir intelektualiniai iššūkiai lietuvių katalikų sociologams (katalikų sociologų veikimo Kauno vyskupijoje socialinės ir intelektualinės aplinkybės)**

Bene palankiausios sąlygos lietuvių katalikų socialinei minčiai plėtotis XIX–XX amžių sandūroje buvo Kauno vyskupijoje. Tuo metu ji buvo lietuviškiausia. 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, lietuviais čia save laikė 66 proc. visų gyventojų (Jurkewicz 1983: 13). Pasak istoriko R. Vėbros, tuo metu lietuviai darbininkai sudarė 8,6 proc. visų dirbusiųjų Kauno gubernijos pramonėje (Vėbra 1990: 192). Pats Kauno miestas turėjo tvirtovės statusą, todėl pramonės plėtojimas jame buvo gana ribotas. Palyginti maža buvo ir kitataučių darbininkų migracija.

Kaune telkėsi lietuvių katalikų intelektualinės ir organizacinės pajėgos. Panaikinus spaudos draudimą, 1905 m. pradedami leisti laikraščiai: „Nedėldienio skaitymas“ (1905–1907 m.), skirtas Žemaičių vyskupijai, „Vienybė“ (1907–1933 m.), skirtas katalikiškam kaimui. 1907 m. pasirodo žurnalas „Draugija“, redaguojamas intelektualo A. Jakšto. Apie jį telkėsi A. Maliauskis, A. Kaupas, K. Dogelis, K. Šaulys, A. Alekna, S. Šultė, K. Paltarokas. „Draugija“ greit tapo ne tik teologinės, bet ir socialinės katalikų minties tribūna. Čia pirmiausia paskelbti žymiausi lietuvių katalikų sociologų K. Paltaroko, K. Šaulio, S. Šultės, A. Kaupo, J. Matulaičio, A. Jakšto ir kt. darbai. Katalikų leidybos reikalus globojo 1906 m. įkurta *Šv. Kazimiero draugija*, leidusi ne tik savų, bet ir užsienio autorių katalikų veikalus (Dambrauskas 1932: 41–69). Buvo spausdinami ir žymių įvairių sričių mokslo autoritetų teoriniai straipsniai, skelbiamos analitinės apžvalgos apie naujas socialines

sroves, katalikų socialinį veikimą įvairiose Europos šalyse, nevengota diskusijų, pateiktos svetur ir Lietuvoje išleistų žymesnių veikalų anotacijos, svarbiausių to meto Lietuvos ir užsienio šalių, ypač JAV, laikraščių apžvalgos, kurias reguliariai iš JAV siuntė A. Kaupas.

Iš to meto JAV lietuvių A. Kaupas išsiskyrė šviesiu protu, geru išsilavinimu, apsisikaitymu, gebėjo gražiai, sklandžiai ir visiems suprantamai rašyti. Veikiai, pasak Vaižganto, „pasidarė pirmuoju tarp lygių“. Nebuvo dogmatikas. Laikėsi požiūrio, kad „ne tik Biblija, bet ir veikalai tokių proto milžinų kaip Aristotelis, Platonas, Dantė, Servantesas, Šekspyras, Gėtė ir kiti klasikai privalo būti žinomi kiekvienam apsišvietusiam inteligentui“ (Kaupas 1905: 20–501). Taip pat ir kunigui. Verta dėmesio gali būti ir kitokia nuomonė. Todėl jis siūlo spausdinti ne tik katalikiškų, bet ir kitokias nuomones reiškiančių svarbiausių laikraščių turinius. A. Jakštui sutikus, „Draugijoje“ imta skelbti „Lietuvos ūkininko“ ir „Vilties“ apžvalgas.

Būdamas įsitikinęs, kad lietuviai, skelbdami visuomeninės minties naujienas, vėluoja 15–20 metų, jis recenzavo žymiausių to meto sociologų ir ekonomistų (J. Mackay, J. A. Dawe, W. Graham, F. Gidings, J. Husslein) veikalus ir siuntė į Lietuvą. Be to, siuntė „Laiškus iš Amerikos“, kuriuose supažindino Lietuvos visuomenę su šios šalies socialiniu ir politiniu gyvenimu, aiškino demokratijos teigiamybes, propagavo solidarizmo, socialinės partnerystės idėjas.

Kartu jis gan kritiškai ir blaviai vertino JAV vykčius ekonominius procesus, stengėsi atskleisti jų sąveiką ir pasekmes. JAV ekonominiame gyvenime vis labiau įsigalint monopolijoms, A. Kaupas matė to proceso dvejopus padarinius visuomenei: viena vertus, jos leidžia „palengvinti ir padauginti produkciją naudingų daiktų ir per tai sumažinti jų vertę“, kita vertus, stiprina konkurenciją ir didina bedarbių gretas. Tačiau šiuos prieštaravimus, pasak A. Kaupo, galima įveikti taikiu būdu: valstybė įstatymais turi labiau kontroliuoti monopolijų veiklą, ypač susijusią su darbininkų užimtumu. JAV taip ir daroma: nesilaikantys įstatymų „trestai persekiojami, geležinkelio kompanijos baudžiamos, korporacijos varžomos“ (Kaupas 1903: 40). Valstybės priemonės, kuriomis siekiama užtikrinti efektyvesnę darbininkų ekonominę bei socialinę saugą, mažinti socialinius prieštaravimus didinant profesinių sąjungų galią ir teises, pasak A. Kaupo, rodo, kad prasidėjo taikus visuotinės gerovės visuomenėje kūrimasis. Jis vylėsi, kad ir Lietuva galėsianti pasiekti gerovę vien evoliucijos, o ne revoliucijos būdu.

1905–1907 m. revoliucija Lietuvoje A. Kaupui atrodė netinkama priemonė gyvenimui pagerinti. Socialistų revoliucinis optimizmas ir jų skelbtoji griaunamoji revoliucijos nuostata jam buvo nepriimtina. Joje jis nematė konstruktyvaus kuriamojo prado, o „su griaunančiais veiksniais sutarties negali būti“.

Apie Amerikos lietuvių gyvenimą jis daug rašė ir „Vilniaus žiniuose“, „Viltyje“, bendradarbiavo „Vienybėje lietuvininkų“, „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje“, „Tėvynės sarge“ ir kituose leidiniuose. Antra vertus, Lietuvos reikalais A. Kaupas stengėsi sudominti ir amerikiečius, rašydamas straipsnius apie „tautos vargus po rusų valdžia“ į įtakingus leidinius „The North American Review“ ir „The Independent“. Be to, straipsnius apie Lietuvą ir katalikų socialinį veikimą siūsdavo ir anglų kalba leidžiamai „Katalikų enciklopedijai“. Jis ragino lietuvius katalikus plačiau informuoti užsienio spaudą apie socialistinę veiklą Lietuvoje ir vietinių socialistų elgesį (Kaupas 1905: 20–501).

A. Kaupo nuoširdus troškimas padėti broliams katalikams, Lietuvoje kovojantiems su vietiniais socialistais, naujais argumentais, atskleidžiančiais ydingąsias socializmo puses, paskatino ir „Draugijos“ redaktorių neignoruoti marksizmo sekėjų veikalų bei juos recenzuoti. Už tai A. Jakštui buvo priekaištaujama, esą be reikalo pratinęs prie jų visuomenę. Tačiau šie priekaištai buvo nepagrįsti. A. Jakštas gerai juto laiko dvasią, suvokė, kas žmones domina, ir stengėsi apie tai su jais kalbėti, pateikdamas kitokią, krikščionišką, požiūrį į gvildenamą problemą. Tai žadino mąstymo kritiškumą, vertė naujai pažvelgti į propaguojamų socializmo teorijų argumentacijos pagrįstumą, visuotinės praktikos ir krikščioniškų vertybių reikalavimų atitikimą.

Ugdytis normalų kritišką požiūrį į socialinius reiškinius, ieškant jiems krikščioniško atsakymo, buvo aktualu ir kunigams, iš kurių tikintieji laukė paramos, paaiškinimo, padedančio susiorientuoti susidarius sudėtingoms situacijoms, įvertinti vienoki ar kitoki socialinio gyvenimo reiškinį. Patys kunigai, nors ir kupini gerų ketinimų, buvo nepasirengę realiai suteikti tokios paramos: trūko specialių socialinių žinių ir socialinės veiklos patirties. Daugelio žvilgsniai su pavydu kryo į Lenkiją, kur kunigų seminarijose nuo 1902 m. veikė Sociologijos ir Politinės ekonomijos katedros, aukštu lygiu buvo dėstomi socialiniai mokslai. Kun. A. Šimansko teigimu, lenkų kunigų seminarijos pagal visuomenės mokslų dėstymą prilygo Vakarų Europos šalių kunigų seminarijoms (Poborski 1987: 36).

Krokvos universiteto Teologijos fakultete veikė Sociologijos katedra. Lenkų katalikiškoji inteligentija jau turėjo išsiugdžiusi kūrybiškų ir ambicingų sociologų. Jie ne tik dėstė kunigų seminarijose socialinius kursus, rašė knygas, bet ir aktyviai reišėsi visuomeninėje veikloje, burdami darbininkus į katalikiškas organizacijas, aiškindami bažnyčios požiūrį į socialines problemas. Su Lenkija lietuvius siejo glaudūs ryšiai. Jie ne tik stebėjo, kas vyko Lenkijoje, bet ir buvo aktyvūs tų įvykių dalyviai. Su lenkų katalikų socialine veikla buvo susipažinę lietuviai kunigai, kuriems teko dirbti šiame krašte (J. Staugaitis, J. Matulaitis).

XX a. pradžioje Varšuvoje gyveno 3 tūkst. lietuvių (Staugaitis 1927–1941: 135). 1900–1905 m. Varšuvos valstybinės realinės gimnazijos kapelionu buvo J. Staugaitis. Jis ypač rūpinosi jaunimo religiniu auklėjimu. Žinodamas, kad gimnazijoje mokosi daug laisvamanių, paveiktų socialistų peršamo netikėjimo, dangstomo mokslo ir pažangos šūkais, J. Staugaitis kruopščiai rengėsi pamokslams, studijavo apologetų raštus, istorijos, filosofijos, sociologijos ir gamtos mokslus, kad galėtų atsakyti į moksleivių klausimus, abejones.

Įtaigūs, argumentuoti J. Staugaičio pamokslai darė įspūdį moksleiviams, jų pasiklausyti šventadieniais atvykdavo ir moksleivių tėvai. Vėliau kai kuriuos pamokslų tekstus J. Staugaitis paskelbė „Vadove“ (1911 m.), o 1912 m. juos išleido atskira knyga „Jaunimo idealas, arba pamokslai mokiniams“. Tačiau vien pamokslais J. Staugaitis nepasitenkino. Jis ieškojo tokių organizacinių formų ir struktūrų, kurios galėtų geriausiai patenkinti jaunimo religinius, kultūrinius bei socialinius poreikius. Jis ėmė burti moksleivius į atgimimo kuopeles, savo požiūriu, siekiais artimas mūsų ateitininkams.

Kelcų (1891–1893 m.), o vėliau Varšuvos (1893–1895 m.) kunigų seminarijose studijavo J. Matulaitis. Kai Fribūro universitete jis įgijo teologijos daktaro laipsnį, nuo 1903 m. pradžios buvo paskirtas dėstyti Kelcų kunigų seminarijoje. Tačiau atsinaujinus kaulų džiovai, J. Matulaitis išvyko gydytis į Varšuvą, kur praleido trejus metus (1904–1907 m.). Dėstė grafitės Pliaterytės įsteigtoje mergaičių gimnazijoje ir ėjo kapeliono pareigas. Čia jis aktyviai įsitraukė ir į krikščionišką socialinę veiklą, aktyviai domėjosi darbininkų gyvenimu. Mat sunkios jų gyvenimo ir buities sąlygos buvo palanki dirva reikštis socialistų propagandistams, siūlantiems radikalias priemones esamai padėčiai pagerinti.

Siekdama sumažinti socialistų įtaką, lenkų dvasininkija pradėjo burti darbininkus į katalikiškas organizacijas pagal enciklikos *Rerum novarum* nuostatas. Taip įgyvendino enciklikos šūkį *Quitez la sacristie* (išeikite iš zakristijos). 1906 m. Varšuvoje J. Matulaitis kartu su seiniškiu kunigu M. Godlevskiu įkūrė krikščionių darbininkų sąjungą (jai priklausė apie 50 tūkst. narių), tapo jos sekretoriumi ir laikraščio „Towarzysz pracy“ redaktoriumi (Dvasiškosios ... 1908). Organizatoriaus pastangomis sąjungos veikimo kryptis buvo tik dalykinė – kultūrinė, tautinė, bet ne politinė. Taip pat tuo metu (1904–1906 m.) J. Matulaitis kartu su lenku E. Jara įkvėpė akademinį jaunimą (išskyrus Varšuvos, Krokuvos, Lvovo) susiburti į draugiją, vėliau pasivadinusią „Atgimimas“. Draugija leido žurnalą „Vermė“. Be to, 1905 m. kartu su E. Jara Varšuvos aukštuomenės būreliui suorganizavo politinės ekonomijos paskaitų ciklą. Paskaitų skaityti buvo kviečiami žymūs lektoriai. Tarp jų – L. Kšivickis, žymus ekonomistas, sociologas, beje, kairiųjų socialdemokratinėlių pažiūrų. Tokių pažiūrų paskaitininko pakvietimas rodo platų europinį J. Matulaičio akiratį.<sup>1</sup>

Tačiau pasirodė, kad taip drąsiai veikti buvo galima užsienyje, bet ne Lenkijoje. Pasigirdo nepatenkintųjų balsai. Konservatyviųjų katalikų vadovas grafas J. Ostrovskis pareiškė, kad visi kunigo Matulevičiaus sumanytų L. Kšivickio paskaitų klausytojai strimgalviais rieda „į hereziją ir amžintąją prapultį“, o krikščioniškoji demokratija vedama į socializmą (Kučas 1979: 95).

Laiške, rašytame A. Dambrauskui-Jakštui (1908 m.), kuriame aptariami būsimų socialinių kursų Kaune organizavimo klausimai, J. Matulaitis pageidauja: „*Man rodos čia (kursuose) reikėtų išrodyti <...>, kad Bažnyčia anaipitol neužkerta kelio evoliucijai. Kartą nurodo ir būdą, kaip to pasiekti: „Krikščioniškosios draugijos užsieniuose net kaip kada tyčia kitokių nuomonių žmonių pasikviečia, kad patirtų, kaip kiti į šiuos dalykus žiūri“* (Matulaičio ... 1908).

Tačiau J. Matulaitis nenuleido rankų, nepasimetė. Jis ir toliau organizavo viešas paskaitas, disputus, kuriuose karštai aiškino *Rerum novarum* požiūrį į nuosavybę ir darbą, puoselėdamas viltį į šiuos disputus įtraukti ir pasyviają dvasininkiją. Tam geriausiai tiko socialinių kursų forma.

<sup>1</sup> Iš „Atgimimo“ draugijos, kryptingai vadovaujamos J. Matulaičio, išaugo ne vienas žymus ne tik Lenkijos kultūros, mokslu ir Bažnyčios žmogus. Antai, be minėto E. Jaros, vėliau tapusio Oksfordo universiteto profesoriumi, iš tos aplinkos išėjo H. Pšezdzieckis, vėliau Palenkės (Podlesės) vyskupas, E. Leteris – filosofas, Grigaliaus universiteto (Romoje) profesorius, jėzuitų generolo V. Leduchovskio sekretorius (Jara 1996: 146).

Tuo metu tokie kursai buvo labai madingi Vakarų Europos katalikų sluoksniuose. Paprastai juos rengdavo darbininkų rajonuose, kur ir apsigyvendavo atvykę lektoriai. Pirmieji socialiniai kursai buvo suorganizuoti Vokietijoje (1901 m.), vėliau Prancūzijoje (Lione, 1904 m.), Belgijoje (1906 m.), Ispanijoje (Madride, 1906 m.), Olandijoje (Utrechte, 1906 m.), Italijoje (Pistorijoje, 1907 m.). Kaip nurodo P. Būčys, tų kursų pobūdis skyrėsi. Vokietijoje ir Prancūzijoje buvo gvildenama daugiau aktualių socialinių klausimų. Olandai pasirinkdavo vieną problemą ir stengdavosi ją nuodugniai išnagrinėti. Belgai daugiau rūpinosi nuolatinio ir sistemingu socialinių klausimų nagrinėjimu (Būčys 1909: 279).

### Socialiniai kursai ir jų poveikis socialinei katalikų veiklai

Socialinių kursų idėjai nebuvo abejingi ir lietuviai (Šaulys 1907: 57–63). 1907 m. Varšuvoje J. Matulaitis kartu su S. Šymanskiu (1881–1942 m.) surengė pirmuosius socialinius kursus lenkų kunigams, kuriuose dalyvavo per 700 kunigų, tarp jų būta ir lietuvių. Paskaitas skaitė iš Krokuvos ir Poznanės pakviesti specialistai. Kursams parinkta viena tema – „Krikščioniškoji nuosavybės teorija“. Tokiu pavadinimu J. Matulaitis skaitė referatą, kuris vėliau išėjo atskiru leidiniu (*Chrześcijańska teoria prawa własności, Warszawa, 1907*). Sutelkdamas dėmesį į nuosavybės problemą, jis stengėsi išaiškinti kunigams Leono XIII požiūrį į nuosavybę, kuris konservatyvių pažiūrų aukštajai dvasininkijai, glaudžiai susijusiai su dvarininkais ir palaikusiai pusiau feodalinis santykius kaime, atrodė per daug revoliucingas. Taigi Varšuvoje surengti socialiniai kursai supažindino su *Rerum novarum* nuostatomis platesnius dvasininkijos sluoksnius ir šitaip pralaužė aukštosios dvasininkijos informacinę blokadą.

Tačiau pats J. Matulaitis už tokią veiklą susilaukė ir skundų, ir atviro puolimo. Ir ne vien iš grafo J. Ostrovskio. Šventai įsitikinę savo teisumu, neklystamumu, karštai jam priekaištavo ir Bažnyčios vieningumo šalininkai, vadinamieji *integralistai*. Pastariesiems Bažnyčios negerovių kėlimas irgi atrodė kaip jos pamatų skaldymas, neleistas modernėjimas. Šių reiškinų apraiškos jiems vaidenosi ir Krikščionių demokratų sąjungos veikloje. Kaltinimai pasiekė Romą. Prelatas U. Benignis, slaptosios tarptautinės organizacijos kovai su modernizmu vadovas, savo leidinyje paskelbė J. Matulaitį esant „vienu iš pavojingiausių pasaulyje modernistų“ (Kučas 1979: 96).

Atgarsiai apie aktyvią J. Matulaičio socialinę veiklą Varšuvoje pasiekė Peterburgo dvasinės akademijos vadovybę. Siekdama sulaukyti lietuvių nuo studijų Vakarų Europos katalikiškuosiuose universitetuose, ji nutarė įsteigti Sociologijos katedrą. 1907 m. rudenį profesoriauti čia buvo pakviestas J. Matulaitis. Tos pačios akademijos profesorius Maironio ir P. Būčio palaikomas, J. Matulaitis ėmėsi iniciatyvos surengti socialinius kursus ir Lietuvoje. Apie sumanymą reikėjo pranešti Žemaičių vyskupui ir gauti jo aprobaciją. Vyskupas M. Paliulionis pritarė projektui, bet dėl silpnos sveikatos jį prižiūrėti pavedė savo pagalbininkui – vyskupui G. Cirtautui.

1908 m. sausio 3 d. Kaune įvyko pirmasis susirinkimas, kuriame dalyvavo vietiniai ir iš kitur atvykę inteligentai. Buvo nutarta sudaryti organizacinį komitetą, vadovaujamą

vyskupo A. Cirtauto, iš 12 narių – 6 dvasiškių ir 6 pasauliečių, sutikusių prisidėti prie kursų (lekcijų) organizavimo. Mat laikytasi pažiūros, kad žinių apie socialinius darbus pirmiausia reikia šviesuomenei – inteligentams, – kad jį galėtų geriau pasitarnauti „demokratiškiems Lietuvos žmonių reikalams“. Keturių dienų kursus numatyta surengti 1908 m. rugpjūčio pradžioje. Sudaryta ir gana plati paskaitų programa, apėmusi 3 sričių – žemės ūkio, švietimo ir kooperacijos – problematiką. Iš viso numatyta perskaityti net 18 pranešimų.

Sudarant kursų programą, iškilo opus klausimas: ką kviešti pranešėjais ir kokia kalba turėtų būti skaitomi pranešimai? Po ilgesnių debatų nutarta kviešti tikrus atskirų socialinio mokslo šakų specialistus (taip pat ir kitataučius, jei tarp lietuvių tokių nebūtų), o skaityti prelegentai turėjo visiems kursų klausytojams suprantama kalba. Į kviečiamų lektorių sąrašą buvo įtraukti lietuviai: profesorius P. Bučys, profesorius J. Matulaitis, profesorius Maironis, agronomai Smilgevičius, Pečkauskis, A. Totoraitis, Masiulis, advokatai J. Bulota, Samajauskas, kultūros veikėjai G. Pečkauskaitė-Bitė, S. Kymantaitė, P. Mašiotas, A. Vokietaitis, kunigas A. Kaupas, inžinieriai Vitkauskas, Šidlauskas, „Vilniaus žinių“ redaktorius A. Smetona, kunigas J. Staugaitis, kalbininkas J. Jablonskis. Lenkai: prelatas Wawrzyniakas, kunigas J. Niesiolowkis (iš Poznanės), advokatas Lednickis, grafitė Zyberk-Pliaterytė, ponai Drabskis, Janczewskis, Montvilas. Rusai: ponai Kaufmanas, Bulgakovas, Struvė, Grigorjevas.

1908 m. gegužės pradžioje visiems kviesiems prelegentams (15 asmenų – tarp jų 9 lietuviams, 3 lenkams, 4 rusams) išsiųsti kvietimai. Visi lenkai ir rusai griežtai atsisakė atvykti į Kauną paskirtu laiku (rugpjūčio pradžioje), atsisakymą motyvuodami įvairiomis svarbiomis priežastimis. Iš lietuvių sutiko 6, vienas davė abejotiną pasižadėjimą, likę atsisakė. Paaiškėjus tokiems kvietimo rezultatams, buvo nutarta kursų datą nukelti vėlesniam laikui. Tuo metu vyskupas G. Cirtautas, išrinktas diecezijos valdytoju, dėl laiko stokos atsisakė pirmininkauti ir dalyvauti komiteto veikloje. Komiteto pirmininku slaptu balsavimu buvo išrinktas kunigas K. Olšauskas. Rugsėjo mėnesį, svarstant kursų organizavimą, kilo diskusijos dėl būtinumo suteikti kursams aiškesnį tautinį pavidalą, juolab, kad daugelis kvieštų kitataučių atsisakė juose dalyvauti. Todėl buvo nutarta kursus rengti tik lietuvių kalba ir surasti visiems programoje numatytiems klausimams prelegentus lietuvius. Paskirtas ir naujas kursų organizavimo laikas – 1909 m. sausio 2–5 d. (iš viso keturios dienos).

Spalio pradžioje antrą kartą išsiuntinėta 15 kvietimų lietuvių prelegentams, o kai kuriems greitai atsisakius, pakviesti dar 4 nauji. Iš viso 19 naujų lektorių – iš jų 5 kunigai. Tačiau sutiko dalyvauti renginyje tik aštuoni. Tad teko renginio programą peržiūrėti, iki 3 dienų sutrumpinti kursų laiką. Iš 8 prelegentų, pažadėjusių atvykti, vienas dėl blogos sveikatos atsisakė likus kelioms dienoms iki renginio pradžios, o du pranešė negalintys atvykti dėl svarbių priežasčių jau kursams prasidėjus. Be to, caro valdžios pareigūnai į kursų organizatorius žiūrėjo įtariai ir neskubėjo išduoti jiems leidimo. Tik likus vos 3 dienoms iki kursų pradžios leidimas buvo duotas. Taigi kursų programa susiaurėjo dėl organizatorių nenumatytų ir nuo jų nepriklausiusių priežasčių.

Nepaisant visų nesklandumų, į socialinius kursus, vykusius Kaune, 1909 m. sausio 2–4 d. buvo pakviesti ne tik kunigai, bet ir katalikai inteligentai (iš viso apie 200 žmonių). (Šaulys 1909: 264–269). Organizuodami kursus Kaune, J. Matulaitis ir jo talkininkai jautėsi daug laisviau ir drąsiau. Jų nevaržė glaudūs ryšiai su dvarininkais, jie neužėmė aukštų pareigų bažnytinėje vadovybėje, kur dominavo lenkai, todėl galėjo laisviau interpretuoti enciklikos *Rerum novarum* teiginius. Kartu nederėtų užmiršti, jog *Rerum novarum* nukreipta darbininkijos reikalams, kurie buvo aktualūs Vakarų Europoje, spręsti. Tačiau Lietuvoje dar nebuvo susiformavusi darbininkų klasė, į kurios padėties gerinimo būdus bei priemones dėmesį kreipė enciklikos kūrėjai. Todėl buvo ne tik aiškinamasi Bažnyčios požiūris į socialinę problemą, išdėstyta minėtojoje enciklikoje, bet ir aptariami Lietuvai aktualūs socialiniai bei ekonominiai klausimai: vartotojų draugijų kūrimas, kooperacijos plėtojimas, emigracija, labdara, jaunimo auklėjimas ir kt. (Būčys 1909: 270–281).

Suprantama, kad paskaitos, vykusios pagal siaurą programą, negalėjo apimti viso plataus socialinių klausimų diapazono ir atskleisti jų krikščioniško socialinio mokymo kontekste, tačiau klausytojams jos suteikė nemažai teorinių ir praktinių žinių, o parodyti svetur atliekamo socialinio darbo pavyzdžiai paskatino imtis veiklos ir Lietuvoje.

Taigi iš esmės tai buvo pirmoji organizuota lietuvių katalikų socialinės minties ir veiklos kryptį „inventorizacija“. Ji itin išjudino katalikus. Kauno kunigų seminarijoje pradėtas skaityti ir sociologijos kursas (1909 m.). Šio darbo ėmėsi J. Matulaičio paragintas K. Šaulys. Po metų jis išleido pirmąjį sociologijos vadovėlį („Sociologija“, 1910 m.).

Suaktyvėjo ir mūsų kunigų socialinė veikla. Buvo siekiama daryti įtaką visiems darbininkams katalikams ir ieškoma būdų jų socialinei padėčiai pagerinti pagal *Rerum novarum* patarimus ir nuostatas. K. Olšausko iniciatyva 1906 m. įkurtos *Šv. Juozapo* (darbininkų) ir *Šv. Zitos* (tarnaičių) draugijos. Manyta, kad susibūrę į draugijas darbininkai katalikai galėsią daug efektyviau spręsti savo socialines problemas – organizuotai teikti savo reikalavimus darbdaviams, darbininkai ir darbdaviai galėsią kur kas greičiau susitarti asmeniškai bendraudami negu per tarpininkus (fabrikų administracijos pareigūnus), biurokratus ir socialistus, kurie tik trukdą tai padaryti, bus laikomasi abipusio susitarimo. Į naujų tarpininkų vaidmenį darbininkų santykiuose su darbdaviais pretendavo socialistai. Katalikų intelektualai atmetė klasių kovos šūkių ir ragino nedalyvauti socialistų renginiuose, už ką buvo puolami socialistų spaudoje, o K. Olšauskas apšauktas policijos bendradarbiu (Mickevičius-Kapsukas 1961: 141).

Ne mažiau lietuvių katalikų intelektualams rūpėjo ir darbininkų švietimo bei labdaros reikalai. Tuo ėmė rūpintis K. Olšausko iniciatyva Kauno gubernijoje įkurta, o vėliau ir kitur savo veiklą išplėtusi „Saulės“ draugija. Ši draugija steigė ir išlaikė lietuviškas mokyklas, knygynus, bibliotekas, organizavo lietuvių katalikų mokytojų kursus, teikė materialinę paramą mokslo siekiantiems darbininkų vaikams. Šitai stiprinti tautos savimonę, stiprinti tautinio tapatumo jausmą ir gintis ne tik nuo rusinimo, bet ir nuo lenkinimo. Suprantama, kad tai negalėjo būti priimtina lenkų kunigams, kurie stengėsi



stiprinti ir visais būdais palaikyti lenkybę, o kartu ir stiprinti savo pozicijas Lietuvoje. Todėl neatsitiktinai K. Olšauskas susilaukė lenkų priešiško<sup>2</sup> (K. S. K. 1985).

Aktyvėjanti katalikų socialinė veikla nebuvo palaikyta caro administracijos pareigūnų, kurie į ją žvelgė su nepasitikėjimu ir stengėsi visai riboti, trukdyti. Nepatiko ji ir vietiniams socialistams, kurie nesiliovė ją visai šmeižę savo spaudoje.

## Išvados

Kauno vyskupijoje veikusius katalikų sociologus vienijo vienas bendras bruožas – pastangos derinti socialinę teoriją ir praktiką. Nagrinėdami socialinius klausimus ir ypač siūlydami konkretų jų sprendimo būdą, jie pasikliovė ne tiek teorija, kiek sveika nuovoka ir istorine tautos išmintimi. Todėl galima teigti, jog jų teoriniai samprotavimai pirmiausia turėjo pagrįsti socialinę veiklą. Tai lėmė utilitarizmas ir pozityvistinė nuostata, būdinga XIX–XX a. sandūroje prabudusiai lietuvių savimonei.

Kita vertus, tam poveikį turėjo ir subjektyvūs veiksniai. Įvairiose mokslinio ir socialinio gyvenimo srityse reiškėsi plačių interesų žmonės. Vieni stengėsi teoriškai nagrinėti socialines problemas, tačiau nuolat į jas žvelgė per konkrečius socialinius reiškinius ir realijas (A. Kaupas, S. Šultė). Kiti buvo aktyvūs ne tik sociologijos, bet ir pedagoginės psichologijos, filosofijos, ekonomikos srityse (A. Jakštas-Dambrauskas, J. Matulaitis, M. Rejnys, K. Paltarokas, F. Kemėšis). Treti kūrė draugijas, palaikė vartotojų bendroves ir patys aktyviai dalyvavo jų veikloje (K. Olšauskas, P. Januševičius, M. Krupavičius, J. Vailokaitis). Nepaisant socialinių interesų įvairovės, juos vienijo siekis ugdant normalų kritišką požiūrį į socialinius reiškinius formuoti savarankiškos bei atsakingos veiklos nuostatas, tarnauti Lietuvai ir jos žmonėms bei puoselėti nepriklausomybės atgavimo viltį.

Visuotinės globalizacijos ir tautinės savimonės bei savigarbos silpimo akivaizdoje tai mums aktualu ir šiandien.

## Literatūra

Būčys, P. 1909. *Bažnyčia ir sociologija*. Kaunas.

Dambrauskas, A. 1932. *Šv. Kazimiero draugija. Jos kūrimasis ir pirmųjų XXV metų veikimas (1906–1931)*. Kaunas.

Dvasiškosios Akad. Lietuviai profesorai. J. Matulaitis. 1908. *Šaltinis* 16: 250.

Jara, E. 1996. *Wspomnienia o blogostawionym Jerzym Matulewiczu*. 3 t. Warszawa.

urkewicz, J. 1983. *Rozwyj polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusii w latach 1905–1922*. Poznań.

<sup>2</sup> K. Olšauskas buvo vienas iš realiausių daugelio lietuvių palaikomų kandidatų į Vilniaus vyskupo postą, tačiau aukšti lenkų dvasininkijos pareigūnai, turėję didelės įtakos Vatikane, šiam paskyrimui sutrukdė. Vėliau, jau atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Lenkijos slaptosios tarnybos, keršydamos už jo tvirtą laikyseną ginant Lietuvos reikalus, inkriminavo jam žmogžudystę (tariamą meilužės nužudymą Druskinkuose ant Birutės kalno), kurią įvykdęs jis niekada nepripažino, nors buvo nuteistas kalėti. Prezidento A. Smetonos nurodymu bausmės laikas buvo sutrumpintas ir po kelerių metų jis paleistas į laisvę. Vatikanas niekada nėra K. Olšausko apkaltinęs šia žmogžudyste. Tačiau šis faktas sovietmečiu buvo plačiai naudojamas išpuoliams prieš Bažnyčią ir dvasininkus. Remiantis šiuo faktu sukurtas netgi meninis filmas.

- Kaupas, A. 1903. *Socializmo silpnos pusės*. Shenandoach Pa.
- Kaupas, A. 1905. *Laiškas „Vilniaus žinių“ redakcijai (1905-03-09)*. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Rankraščių skyrius, f. 20-501.
- K. S. K. 1985. *Olšauskas ir jo teismo byla*. Chicago.
- Kučas, A. 1979. *Arkivyvskupas Jurgis Matulaitis-Matulevičius. Gyvosios Krikščionybės apaštalas*. Chicago.
- Matulaičio J. laiškas A. Dambrauskui-Jakštui*. 1908. Lietuvos Mokslų Akademija, Rankraščių skyrius, f. 12-437, lap. 2-3.
- Mickevičius-Kapsukas, V. 1961. *Veidmainių darbai*. Vilnius.
- Poborski, M. 1987. *Katolicyzm społeczny w polskiej myśli ekonomicznej w latach 1891–1918*. Kielce.
- Staugaitis, J. 1927–1941. Mano atsiminimai. Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius.
- Šaulys, K. 1907. *Socialiniai kursai Varšuvoje*. Kaunas: Draugija.
- Šaulys, K. 1909. *Prie pradžios ir įvykdinimo socialinių lekcijų Kaune*. Kaunas: Draugija.
- Vėbra, R. 1990. *Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje*. Vilnius.

## THE EXPRESSION OF CATHOLIC SOCIAL THINKING IN LITHUANIA AT THE BEGINNING OF THE 20<sup>th</sup> CENTURY

Valdas Pruskus

*Department of Philosophy and Political Theory, Vilnius Gediminas Technical University,  
Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lithuania  
E-mail: v.pruskus@vpu.lt*

**Summary.** The article deals with the circumstances and characteristics of expressing Catholic social thinking in Lithuania. Catholic intellectual and organizational forces and the main activity trends and results are discussed with reference to the literature and critical analysis of historical sources. The paper explains that the Catholic sociologists of Kaunas Diocese were united by one common feature – efforts to harmonize social theory with practice. While analyzing social issues and proposing an appropriate decision in particular, they relied not only on the theory but also on the sobriety and historic wisdom of the nation. Consequently, it seems to be that their theoretical considerations mainly had to ground social activity.

On the other hand, subjective indicators also influenced the situation and involved people having wide interests and expressing themselves in different areas of scientific and social life.

Some of those tried to theoretically analyse social problems constantly looking at the pointed questions through specific social phenomena and realia (A. Kaupas, S. Šultė) while the other part expressed themselves not only in the sociological area but also in pedagogical, psychological, philosophical and economic fields (A. Jakštas-Dambrauskas, J. Matulaitis, M. Reinys, K. Paltarokas, F. Kemešis). The third part used to establish societies, supported consumer companies and personally was actively involved in their activities (K. Olšauskas, P. Januševičius, M. Krupavičius, J. Vailokaitis).

Despite the variety of social interests, Catholic sociologists were united by a common objective – while presenting a common critical viewpoint on social phenomena, to service Lithuania and its people enshrining the hope of regaining independence and provisions for independent and responsible activity.

**Keywords:** Catholic sociologists, Kaunas, social activity, social courses, Rerum novarum, social theory, positivism, sociological texts.

**Valdas Pruskus** – humanitarinių mokslų (filosofija) daktaras (1985) ir habilituotas socialinių mokslų (sociologija) daktaras (1997), Vilniaus Gedimino technikos ir Vilniaus pedagoginio universitetų profesorius, VPU Sociologijos ir politikos tyrimų centro vadovas.

Mokslinių interesų sritys: katalikų socialinės minties raida Lietuvoje, ekonomikos ir etikos sąveikos galimybės rinkos sąlygomis, religijos ir politikos sociologija, tarpkultūrinė ir neformalioji komunikacija.

Išleido 7 monografijas („Katalikų socialinė mintis tarpukario Lietuvoje“ (2001), „Vertybės rinkoje: sąveika ir pasirinkimas“ (2005), „Neformaliosios komunikacijos ritualai“ (2007), „Socialinė katalikybė Lietuvoje. Laiko iššūkiai ir atsako galimybės (XIX a. antroji pusė–XX a. pradžia)“ ir kt.), išspausdino daugiau kaip 200 mokslinių straipsnių Lietuvos ir užsienio mokslo leidiniuose, dviejų vadovėlių ir 3 mokymo priemonių autorius.

**Valdas Pruskus** is a Doctor of Humanities (philosophy, 1985), a Habilitated Doctor of social sciences (sociology, 1997), Professor at Vilnius Gediminas Technical University and Vilnius Pedagogical University and a member of the Lithuanian Catholic Academy of Sciences.

Scientific fields of interest: the development of catholic social ideas in Lithuania, possibilities of the interaction between economy and ethics under market conditions, sociology of religion and policy, intercultural and informal communication.

The main scientific works of the author include *Social Catholicism in Lithuania between Two World Wars* (Monograph, 2001), *Market Values: Interaction and Choice* (Monograph, 2005), *Rituals of Informal communication* (2007) and *Social Catholicism in Lithuania*.

The author has also issued 7 monographs, has written about 200 scientific articles and is an author of 3 study books.